TWO FORGOTTEN CHURCHES BY KOLYU FICHETO IN THE CONTEXT OF THE CULTURAL AND HISTORICAL HERITAGEOG VELIKO TARNOVO

Ivan Parvanov

„St. Cyril and st. Methodius“ University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

Abstract: *This article focuses on two architectural creations by the master builder Kolyu Ficheto—the churches of Saints Constantine and Helena and Saint Spas, located in the Old Town of Veliko Tarnovo. What they share is their current state, which has been deplorable for decades. The Church of Saint Spas is almost entirely in ruins, while the Church of Saints Constantine and Helena has been in need of major renovation for over forty years; however, due to a lack of funds and interest, such work has never been carried out. The article traces the history of both churches from their inception to their present condition, as well as future prospects for including them in the cultural and historical itineraries of Veliko Tarnovo.*

Keywords: *Kolyu Ficheto, National Revival-era churches, "Saints Constantine and Helena", "Saint Spas".*

ДВЕ ЗАБРАВЕНИ ЦЪРКВИ НА КОЛЮ ФИЧЕТО В КОНТЕКСТА НА КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОТО НАСЛЕДСТВО НА ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Животът и професионалният път на възрожденският майстор строител Никола Фичев, останал в историята с имената Колю Фичето, са много тясно свързани с старата българска столица Велико Търново. Тук той става калфа, а след това и майстор като „дипломната му работа“ е изграждането на църквата „Св. Николай“ в търновската махала Варуша. През живота си Фичето е издигнал десетки частни, обществени и религиозни сгради, но най-голямата част от тях са в Търново – 9 църкви и 3 светски сгради. Повечето от тези сгради днес са запазени и се стопанисват от местната Община, Светия синод или частни лица. Има обаче две църкви, които като че ли са забравени и остават встрани от списъка с културно-историческото наследство и паметниците с национално и местно значение в старата столица. Тези сгради се намират само на стотина метра една от друга и са част от неповторимия ансамбъл на старата част на Търново. А тяхното неглижиране не може да бъде скрито по никакъв начин от българските и чуждите туристи, които често остават с доста смесени впечатления при срещата си с тях.

Целта на настоящата статия е да реконструира паметта за тези две случайно или нарочно забравени от търновските власти църкви и да направи опит да ги впише обратно трайно в културно-историческото наследство на Велико Търново. За да носи тя още по-достойно и заслужено определението „историческа и духовна столица на България“.

Църквата „Свети Спас“

Възрожденската църква „Възнесение Господне“, известна повече като „Св. Спас“, е петата църква на майстор Колю Фичето в старо Търново. Тя е построена през 1862 г. за три години, на Халваджи баир, на метри от турския конак и затвора в махалата, където са живели голямо част от търновските занаятчии и търговци.

Църквата е трикорабна базилика със сравнително скромни размери 28 х 12 метра, на която липсва внушителността и монументалността на бъдещите църкви на Фичето. Зидана е с ломен камък, а отвън е била измазана с червена варовикова мазилка. По прозоречните корнизи от източната и западната част е поставена запазената марка на майстора „двойната фичевска кобилица“.

След Освобождението върху северната и южната фасада на църквата са поставени няколко надгробни плочи с гръцки надписи на заможни търновци, взети от гробищата на старата църква, намирала се на това място.
Земетресението от 1 (14) юни 1913 г. разрушава горната част от църквата. Върху зидовете й е поставен импровизиран дървен покрив, вътрешността й е измазана. В този си вид тя се е използвала като цивилна сграда, салон за провеждане на сказки и събрания.

След превратa от 9 септември 1944 г. сградата на бившата църква е използвана като салон за провеждане на партийни събрания и агитация, архив на Народната милиция и дори като салон за боксови тренировки.

В края на 70-те години на XX век сградата е изоставена и предадена на разрухата. През 1984 г. е изготвен проект от НИПК (Националният институт за паметници на културата) за проучване и цялостна реставрация и консервация на църквата „Св. Спас“. Дървеният й покрив е съборен а в района около и в нея започват разкопки. Проучванията обаче са частични и твърде оскъдни поради липсата на достатъчно отпуснати средства от страна на държавата. А след политическите промени от края на 90-те години на XX век държавата окончателно абдикира от подпомагането на местните културно-исторически

обекти. Проучванията на църквата „Св. Спас“ са спрени, като дори дървеният покрив не е върнат обратно, а Божият храм е оставен на разрушителните стихии на атмосферните условия. Доста по-късно част от зидовете, на които се намират надгробните плочи, все пак са покрити, но това не решава проблема.

Днес църквата на Колю Фичето, в която някога се е събирал възрожденският елит на старо Търново, е в руини. А през лятото се превръща в истинска джунгла. Околностите й са любимо място за събиране и на неформални младежки групи, които необезпокоявани употребяват алкохол и забранени субстанции. Хората от квартала няколко пъти досега са правили опити да съберат подписи с искане до Общината да вземе спешни мерки за спасяване на църквата и за нейното възстановяване на един по-късен етап. Опитите им обаче досега не са се увенчали с успех. А обяснението на общинските служители е, че пари за цялостно възстановяване на храма на Колю Фичето няма.

Църквата „Свети Свети Константин и Елена“

Църквата „Св. Св. Константин и Елена“ е разположена на малък площад над ул. „Гурко“ и има доста интересна история. Според краеведа Йордан Кулелиев на мястото, където тя е построена е имало храм от времето на Второто българска царство. Той е функционирал като такъв до 50-те години на XIX век, след което в едно от помещенията му, общата стая към църквата, се е намирала канцеларията на местната Градска община.

Ето какво е записано по този повод в „Пътеводител на Велико Търново от 1907 г.“

„Църквата „Св. св. Константин и Елена“, въздигната 1872-73 год. по плана и под надзора на майстор Колю фичето. Тя е една от най-светлите църкви. Има три храмови празника: Св. св. Константин и Елена, Св. 40 мъченици и Св. Димитър Солунски. Под църквата има параклис Св. Архагел Михаил. Тази църква бе въздигната след като бе съборена малката тъмна и ниска паянтова църква, която бе малко по на изток от сегашната.“

В началото на 70-те години на XIX век жителите на махалата Вароша решават да изградят нова църква и наемат майстор Колю Фичето, който по това време вече се е превърнал в безспорен авторитет в строителното дело. И това ясно се вижда и от храмът, който той изгражда. „Св. Св. Константин и Елена“

смело може да бъде определена като едно от най-зрелите му архитектурни произведения. Тя се характеризира с една подчертана монументалност и съчетаване на различни архитектурни стилове и строителни похвати, които я правят уникална и почти без аналог във възрожденската ни строителна архитектура. Със своята монументалност тя се е вписвала в средата на заобикалящите я нови двукатни къщи на живеещите в махала Варуша български занаятчии и търговци.

Църквата е трикорабна, вътрешността й е светла и просторна, като по това контрастира на довъзрожденските малки и полувкопани в земята български църкви, чиято цел е била в тях енориашите да извършват религиозните служби скрити от външни очи. Противно на тях църквата „Св. Св. Константин и Елена“ е създадена с цел да бъде представителна и да демонстрира монументалност.

При главния вход на църквата от двете й страни Колю Фичето е монтирал две дървени въртящи се колони, чиято цел е била да служат като показател за здравината на сградата. Докато колоните е можело да се въртят свободно с ръка това означавало, че основите на сградата все още не са се слегнали и тя е стабилна и безопасна за посещаващите я хора. Ако колоните спрат да се въртят свободно, това било знак, че има конструкционни проблеми и сградата не е безопасна. От друга страна въртящите се колони имали и естетически и декоративен ефект, и придавали на монументалната конструкция една олекотеност и елегантност. При орнаментировката майсторът и тук е използвал своята „запазена марка“, двойната кобилица по корнизите на прозорците. Вътрешността на църквата е стенописана от някои от извесните възрожденски иконописци като. Папа Витан и Николай Павлович. Те се съхраняват днес в Регионалния исторически музей – Велико Търново. Уникална за църквата е и осемстенната й камбанария.

Църквата е открита официално и е осветена на 7 октомври 1873 г. от първия български владика Иларион Макариополски. В следващите 4 десетилетия в нея са се извършвали радостните и тъжните ритуали – венчавки, кръщавки и опела, не само на живеещите в махалата Варуша, а и на най-заможните и уважавани търновци.

От двете страни на входа на църквата се намират две гробници. Едната е на хаджи Николи Минчоолу – борец за църковна недависимост и неговата съпруга. Втората е на сина на Колю Фичето, Иван Вляво от входа, в преддверието са вградени няколко надгробни плочи на известни търновци. Тук се е намирал и мраморният паметник на митрополит Панарет Рашев,

дело на румънския скулптор Йон Джорджеско. Приживе владиката оставя 5000 лв. в завещанието си за храма за да бъде погребан в него и да се споменава името му на всяка света литургия.

Църквата „Св. св. Константин и Елена“ е една от малкото търновски църкви, които почти не са засегнати от опустошителното земетресение на 1 (14) юни 1913 г. Нанесените й частични поражения са отстранени. През 1923 г. с помощта на дарения от местното население, църквата е основно ремонтирана и преименувана на „Св. Цар Борис“. С това име тя съществува и функционира 2 десетилетия. Няколко години по-късно, през 1929 г. църковното настоятелство пуска подписка за събиране на средства за иконописване на църквата. Новият иконостас е направен от търновските дърводелци братята Коларови, а новите икони са нарисувани от иконографът от грузински произход Арчил Кикодзе.

След преврата от 9 септември 1944 г. подобно на останалите търновски храмове църквата „Св. св. Константин и Елена“ е изоставена. От спомени на съвременници на тези събития става ясно, че от криптата на църквата са били изнесени чували с кости, някои от които може би са били още от средновековни погребения от старата църква. През 1982 г. двете въртящи се колони са свалени от входната врата и са отнесени неизвестно къде. Днес се твърди, че те са в складовете на търновския музей, но досега така и не са били изваждани и излагани на показ или експонирани в изложба. В продължение на близо половин век църквата „Св. св. Константин и Елена“ е оставена да се руши.

През 1988 г. е изготвен план за реставрация на църквата, според който тя трябвало да бъде използвана с религиозно и светско предназначение: като функциониращ религиозен храм и като концертна зала заради добрата си акустика. Монументалната сграда е „опакована“ с метално скеле. Ремонтните дейности обаче така и не започват заради настъпилите у нас от края на 1989 г. радикални политически събития. Ремонтът на храма е оставен на заден план, а след това и изоставен заради липсата на финансови средства за реализирането му. Така металното скеле остава да „украсява“ шедьовъра на Колю Фичето в продължение на четвърт век. През 2011 г. скелето е премахнато и е извършен частичен ремонт на покрива на храма. За по-мащабна и цялостна реконструкция обаче се оказва, че средства отново няма. Преди няколко години откъм южната страна на външната фасада на църквата е отворена врата и във вътрешността на църквата е уреден малък параклис, в който дори се извършват ботослужебни ритуали. Това обаче

съвсем не е достатъчно. Необходимо е да се вземат мерки и да бъдат събрани необходимите средства за извършване на основен ремонт на 153-годишния храм, който с основание може да бъде определен като едно от върховите постижения в професионалната архитектурна и строителна дейност на Колю Фичето. А това би могло да стане единствено чрез обединените усилия на държавата, местната власт, Светия синод и гражданското общество.

***

Перспективи пред църквите „Св. Спас“ и „Св. св. Константин и Елена“ и включването им в облика на културно-историческото наследство на Велико Търново.

Велико Търново е градът с най-много сгради, създадени от Колю Фичето през втората половина на 19. век. Общият им брой в старата столица е 12, от които 8 църковни и 4 светски (частни и обществени). Десет от тях са обявени за паметници на културата с местно значение. Църковните сгради са собственици на Светия синод, който единствен има правото да се грижи за тяхното стопанисване. А това прави проблемът с ремонта на църквата „Св. Св. Констатин и Елена“ и цялостното възстановяване и реставрация на църквата „Св. Спас” доста сложен и труден за разрешаване. В същото време двата храма са и част от ансамбловия групов паметник на културата, какъвто е старата градска част на Велико Търново. А това трябва да ангажира институциите да обърнат внимание, да мобилизират ресурсите си и да потърсят начини за пълноценното включване на двата храма в цялостната панорама на културно-историческото наследство на старата столица.

Нещо, което може да бъде постигнато е изготвянето на проекти и кандидатстването с тях по съответните европейски оперативни програми, насочени към съхраняването на това недвижимо материално наследство, което може да се превърне в източник на приходи за общинския и синодалния бюджет. След възстановяването си двата храма, разположени на по-малко от 100 метра един от друг биха могли да бъдат включени в сегашните маршрути, организирани за посещаващите старата столица туристически групи от България и други държави. Възстановени и социализирани те биха се вписали идеално в местния културно - исторически ландшафт, още повече с оглед на все по-силно развиващият се у нас, а и в световен мащаб религиозен и поклонически туризъм.

Втората насока, в която биха могли да се развиват църквите „Св. Св. Константин и Елена“ и „Св. Спас” е като част от един потенциален нов туристически маршрут. „По стъпките на Уста Колю Фичето“, който може да бъде ограничен в рамките на построените от майстора строител обекти само във Велико Търново, или в целия регион. Във втория случай той би обхващал един доста по-разширен географски ареал, включващ общо 26 обекта в следните населени места: Горна Оряховица Присово, Плаково, Пчелище, Килифарево, Лясковец, Свищов, Дряново, Ловеч, Габрово, Севлиево, Бяла (Русенско). Пет от обектите се намират в действащи и днес манастири, в които туристите могат да бъдат настанявани за нощувка.

Дали двете забравени днес църкви „Св. Св. Константин и Елена“ и „Св. Спас“ ще бъдат част от локален туристически маршрут, свързан със старата част на Велико Търново, или ще са част от един междурегионален тематичен маршрут, свързан с наследството на Колю Фичето, и в двата случая те ще функционират като обекти на културно-историческото наследство, ще бъдат отворени и достъпни за български и чужди туристи и ще допринасят за издигане авторитета на Велико Търново в подкрепа на утвърждаването й като духовна и културна столица на България.

REFERENCES

1. I. Radev. History of the Church of St. Constantine and Helena. Veliko Tarnovo, Bulgaria. Pubisher: Faber, 2004. ISBN 94775291 // [Радев, Иван. *История на църквата „Св. Св. Константин и Елена*“. Велико Търново, Фабер, 2004. ISBN 94775291]
2. I. Radev. History of Veliko Tarnovo XVIII – XIX c. Veliko Tarnovo, Bulgaria. Publisher: Slovo, 2000. ISBN 9544396748 // [Радев, Иван. *История на Велико Търново*. Велико Търново, Слово, 2000. ISBN 9544396748]
3. St. Stanchev. *Master Kolyo Ficheto*. Sofia, Bulgaria. Publisher: Balgarski pisatel. 1987.// [Станчев, Стефан. (1987). *Майстор Колю Фичето*. София, Български писател. 1987]
4. G. Stoykov. Master Alexi and Master Kolyu Ficheto: era – personality – creativity]. Sofia, Bulgaria. Publisher: Tehnika. 1976. // [Стойков, Георги. *Майстор Алекси и майстор Колю Фичето: е*пох*а – личност – творчество*. София, Техника. 1976]
5. A. Vasillev. Bulgarian Renaissance tasters: painters, carers, buiders. Sofia, Bulgaria. Publisher: Nauka i izkustvo. 1965 // [Василиев, Асен. Български възрожденски майстори: живописци, резбари, строители. София, Наука и изкуство. 1965]

Ivan Parvanov

„St. Cyril and st. Methodius“ University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

ivanmonitor@abv.bg

Tel. 359878469369

ДВЕ ЗАБРАВЕНИ ЦЪРКВИ НА КОЛЮ ФИЧЕТО В КОНТЕКСТА НА КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОТО НАСЛЕДСТВО НА ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Резюме: *Обект на настоящата статия са две от архитектурните творения на майстора строител Колю Фичето – църквите „Св. Св. Константин и Елена“ и „Св. Спас“, намиращи се в старата част на Велико Търново. Това, което ги обединява е тяхното моментно състояние, което в продължение на десетилетия е трагично. Единият храм „Св. Спас“ е почти изцялоразрушен, а другият „Св. Св. Константин и Елена“ вече повече от 4 десетилетия се нуждае от извършване на основния ремонт. Но заради липсата на средства и интерес такъв така и не е извършен. В статията се проследява историята на двата храма от момента на тяхното създаване, днешното им състояние и бъдещите перспективи те да бъдат включени към културно-историческите маршрути във Велико Търново.*

Ключови думи: *Колю Фичето, възрожденски църкви, „Св. Св. Константин и Елена“, „Св. Спас“*

Статията е резултат от изпълнението на проект BG16RFPR002-1.014-0011 „Устойчиво развитие на Център за върхови постижения „Наследство БГ“, финансиран по процедура за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16RFPR002-1.014 „Устойчиво развитие на Центрове за върхови постижения и Центрове за компетентност, в т.ч. и на конкретни инфраструктури или техни обединения от Национална пътна карта за научна инфраструктура.

The article is a result of the implementation of project BG16RFPR002-1.014-0011 Sustainable Development of the Center of Excellence "Heritage BG," funded under the grant aid procedure BG16RFPR002-1.014 “Sustainable Development of Centers of Excellence and Centers of Competence, Including Specific Infrastructures or Their Associations from the National Roadmap for Scientific Infrastructure”.